

Far fein a pastg

Autor(en): **Pally, Leo**

Objektyp: **Article**

Zeitschrift: **Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)**

Band (Jahr): **25 (1936)**

PDF erstellt am: **27.09.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-882088>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Far fein a pastg

da Leo Pally.

Relaziuns economicas e culturalas enta Medel

Ils habitonts de Medel ein adina vivi, e vivan aunc oz generalmein d'agricultura e tratga de biestga. La moda e maniera de viver ei bein semidada empau el decuors dils davos decennis. Cunzun suenter l'uiara ha ei dau bein enqual midada el far e demanar dil pievel muntagnard. Per l'ina han ils Medelins, sco la gronda part dils purs grischuns, piars ina buna fontauna de daners, numnadamein il recav ch'els retergevan dalla vendita de lur stiarlamenta. Ussa mauncan quels daners per cumprar frina ed autras vivondas necessarias. Quei fuss aunc ina, mo duront l'uiara survegnevan ils purs gnanc per daners frina avunda. Els ein perquei stai necessitai de plantar sez garnezi, sch'ei han vuliu magliar paun. Era ils Medelins han stuiu entscheiver a plantar pli bia graun che prospera leuen pulit e furnescha in bien ton frina, che vegn duvrada per part de far paun, mo principalmein d'engarschar ils salvanoris.

Duront il tschentaner vargau e tochen l'uiara de 1914 eran las relaziuns sco detg tut autras. Ils purs medelins vivevan quasi mo della tratga de biestga. Els savevan vender tons stiarls e mutgs sco ei mo vevan als marcadonts de stiarls. Mo per haver stiarlamenta stuevan ins haver vaccas, e quellas vulan fein. Mintga pur mirava de haver in

pulit muvel. Vadias tergevan ins mo in pèr per onn, sinaquei ch'ins vegni buca ord las vaccas. Quellas munglavan lu far mascals, ils quals survegnevan latg tochen la primavera. Lura catschavan ins els sin pastira de cuolm duront il matg e la stad. Igl atun deva ei alura marcadonts avunda, che cumpravan e catschavan entiras muntaneras alla fiera de Ligiaun. Cura ch'ei turnavan anavos cun ina entira rugliada marengins, survegneva mintga pur ton sco ei era marcadau. Ils marcadonts stuevan beinenqualga schunscher de lur agens daners, mo savens restava ina biala roscha utschals mellens en buorsa.

Per envernar bia biestga drovan ins bia fein, e per haver bia fein, munglass ins haver empau prau. Ils praus de Medel vegnevan pli baul buca cultivai schi bein sco oz e perquai era la raccolta leusunter. Cheu eis ei tgunsch de capir ch'ils purs, havend finiu de fenar a casa, mavan per las palas e pils selvadis entuorn a far fein nua che la biestga vegn buca vitier de pastgar. La Val de Medel ha, muort siu grond territori e muort siu caracter alpin selvadi, in'entira massa de quels tocs pastira, nua ch'ei crescha duront la stad in spess e savurus pastg. Quels tocs numn'ins cun in num general «madès». Mintga madè ha lura aunc siu num local sco p. e. «Ils Craps», «L' Aveina», «Narundas», «Madè grond» ed auters. Quels madès appartegnan per gronda part alla vischnaunca de Medel. Mo era la vischnaunca de Mustér ed ils Talians han madès sin lur territori.

Ils madès della vischnaunca vegnan generalmein schai vi per in pign tscheins als burgheis de quella. Quei daventa ina dumengia de stad

sin cadruvi. Scadin burgheis ha il dretg de prender si in u l' auter madè. Igl ingant vegn fatgs mo mintga quater onns. Sch' in pur pren si per exempel in madè per diesch francs, ha el il dretg de segar en quel duront quater stads e tut ensemen per diesch francs. Agl ingant ein ils madès gronds e quels ch' ein bi luvrar e bi menar a casa il fein, principalmein tschercai e vegnan perquei era pagai a purziun meglier. Dasperas dat ei madès pli pigns ch' ein per part duront biars onns en mauns dellas medemas famiglias. Quella moda de schar vi ils madès ei denton buca fetg veglia. Pli da vegl eran ils madès libers per tgi che leva e la vischnaunca s'intressava nuot de quels. Quei deva enqual malemperneivladad, sche treis ni quater purs levan p. e. il medem madè. En quei cass regevan ils gronds ed ins stueva adina schar ir las partidas grondas cun las meglieras buccadas senza astgar far mucs. Ils purs che mavan a pastg mo en in ni en dus stuevan lura secuntentar cun quei che vanzava. En in dils pli gronds e fritgeivels era ei autruisa. Quel ch' era leu igl emprem, segava in canvau giudem, schi liung sco ei plascheva. Quei deva ad el il dretg de segar ina penda de medema ladezia tocca sum il madè. Ina gada denton duei esser capitau che cerca vègn persunas levan far in toc de quei madè. Anflond negina outra sligiazion ein ins sedecidius de far fein tuts ensemen.

Il far fein a pastg ni far madè

Entuorn ils 20—25 d' uost vegn ei per ordinari fatg ventschidas cul fenar a casa ed a cuolm. Cun far rasdiv fa ei buca prescha, pertgei cun excepziun d' empau bien prau casa ei quel de pintga impurtonza e renda strusch

la breigia de far en. Perquei vegn concludiu d'ir per s. Barclamiu a far madè. Il Sep della Zeia ed il Gion de Plaunca han priu si uonn ensemen cul Rest Martin igl extendiu madè de «Narundas». La sonda vegn tut igl uorden necessari semtgau. Ei tucca far en dents a rastials, serrar las faultschs, pinar ponns e sugas e buca emblidar il pli necessari, la marena. Cheu vegn pinau manetschs, andutgels ed in tocun carnpiertg. In mignuc dil matg, in caura ed in toc caschiel ded alp cuntentan era il stumi. Dasperas dat ei ina abundonta purziun paun de purs ed aunc outras gustusas e savurusas spisas. Mo quei ei era de capir, la marena stogie tonscher per treis umens duront in' entira jamna. La dumengia sera van ils umens baul a ruaus, pertgei els han el senn de semetter sin via a bunura. Allas treis della damaun, suenter haver buiu in bien caffè ein nos umens gia semtgai ded ira. Cun lur tschec buordi marschan els frestgamein dalla val enasi. Tut dierma aunc e las steilas sclareschan dal tschiel, che ha buc in tac nebla. Ei trai ina fina aria, il serein, in' enzenna che la bial' aura seigi cuzzeivla. Ad Acla arda ina cazzoletta de petroli davos las finiastras-cuschina d'ina casa. Cheu ein probabel era zacons umens pinai d'ir a pastg. Cura ch' il niev di compara e scatscha las umbrivas della notg, ein ils umens gia els cuolms. Ussa han els aunc ina bun' ura viadi tochen el madè e cura ch' ei arrivian finalmein leu ei il suleagl gia levas e descenda rapidamein dalla pézza. Igl emprem fan nos umens in paus e maglian ina buccada. Ein els puspei rinforzai, sch' ei l' emprema lavur rugalar naven uaffens e proviant. Quei vegn per ordinari mess en salv sut in tarment grep en. Cheu vegn era la tre-

glia construida, pertgei ins ha el senn de durmir el madè aschiditg sco ei fa bial' aura. Denton ha il Gion segau in tochet entuorn il sulom della meidia, per buca zappitschar e per haver fein sec en treglia sin la sera. Ei il sempel tener casa ranschaus en, sch'entscheiva la lavur, pertgei la bial' aura ston ins tener de quen, essend la megliera luvrera ed absolutamein necessaria per far fein a pastg.

Dadens il sulom della meidia sestenda ina liunga, teissa e stagna pala lunsch dalla spunda dil cuolm si. Per tocs eis ella lada e neidia, mo tscheu e leu era macorta e spuretgá. L'entira plaunca ha daried e savurus pavvel ed ei il meglier toc dil madè. Ils umens prendan las faultschs e maglia per in di e reivan lura plaunsiu dalla teissa spunda si. Ein els siadora in brav toc, sche calculeschan ei, con prender per arrivar cun quei tocca sum en in di. Lura vegn ei segau da forza. Enzardar fa buca basegns, essend ch' ils canvaus roclan dafertontier dalla plaunca giu. Da miezdi vegn fatg in paus. In dils umens va en ina valletta vischinonta a far gentar. Igl empren sto el construir ina furnascha cun zacons craps. Stat la cazzetta eri sin quella, sche vegn fatg buglir il caffè. Lura semettan ils umens giu sin in bien post per gentar. Nos vegls fagevan quella caussa pli semplá. Els prendevan buca cazzetta el madè. L'entira jamna ora vegneva magliau da schetg. Bia gadas magliavan ins schizun denter luvrar per spargnar temps. Haveva enzatgi fatg inaga ni l'otra fiug el madè, sche fagevan ins aviartamein gomias cun el la dumengia sin cadruvi. Suenter in paus d' ina bun' ura va la lavur danovamein vinavon. La sera denter stgir e clar tuornan

ils umens giu tier lur cuvel a durmir. L' outra damaun cun l' alva dil di ein els puspei en pei. Oz prendan ei ina pli pintga penda, pertgei ei san segar mo tochen miezdi. Suentar gentar sefuretga mintgin cun in rasti enta maun tras las caglias da mintga vart della pala stentusamein siadora. Els san bein avunda, ch' ins astga buca ir dal fein sec si, pertgei sin quel seleischn' ins sco sin glatsch, ed ein ins ina ga en rocla, sche vai sc' in toc lenn senza sustegn dalla plaunca giu e sur la greppa ora. Aschia eis ei gia iu cun beinenqualin. Cun membra smardegliada han ins lura purtau ils disgraziai a casa. Patergond a tals schabetgs eis ei buca de sesmarvegliar, sch' ils umens han grond adatg. Arrivai sisum, vegn il fein raschlaus ensemen e stuschaus giuadora. Il mantun vegn pli e pli gronds, aschia ch' el semeglia plaun e plaun ina pintga lavina de fein. Il fein dil di avon ei bunamein memia secs. Perquei vegn quel ded oz era gia raschlaus ensemen. La lavina vegn pia stuschada vinavon tochen giu nua ch'igl ei aunc de segar. Mo pertgei han ils umens buc entschiet giudem a segar? Lur lavur ei giustificada. Havessen ei entschiet giudem a segar, fuss gliez fein ius tut en flucs avon che quel sisum fuss staus giutier e sch' ei havessen raschlau ensemen dafertontier, havessen ei stoviu raschlar da schuber diesch ga il medem.

En treis tochen quater dis ei la pala gronda finida. In gigantic mo luc magliac fein ei dameivel dil sulom della meidia. Bein van in nidus dils umens aunc adina tscheu e leu per ils pastgets entuorn a segond. Rabitschar ensemen gliez fein ei savens stentus e prigus e dat per lu aunc o mal. Dus umens han ina greva e stentusa lavur de far la meidia. Sch' igl ei vegniu

fatg bia fein, drovan ei mal dus dis de far si quella. Igl empren vegn il sulom schubergiaus e suenter cuvretgs cun dascha ni draussa, sinaquei ch' il fein resti buca direct sil tratsch, schiglioc stat el mal. Ussa vegn il fein zacudius ora bratsch per bratsch d'in um, che smacca lu quel ulivamein cun ils peis pertutanavon. L' auter ha de scarpar il fein ord il magliac che vegn numnaus la panuglia e stermenar si a quel ch' ei sin la meidia cura che quella ei pli aulta. Ei drova grond inschign per far si ina meidia aschia ch' ella ni sederschi ni sballuni, principalmein en loghens nua ch' ella stat en fatscha als vents ni nua ch' igl ei in schliet sulom. Sche la meidia vegn fatga endretg, sto ella ballontschar sin tuts mauns tuttina. Ella astga buca star ferm e buca puser sin in maun ni sin l' auter. Sisum vegn la meidia tratga ensementier ina muota, sinaquei che l' aua tili dallas varts giu enstagl el fein. La fuorma della meidia sa esser differenta. Savens eis ella rodonda (fig. 1), mo era la fuorma quadra (fig. 2) anflan ins buca darar.

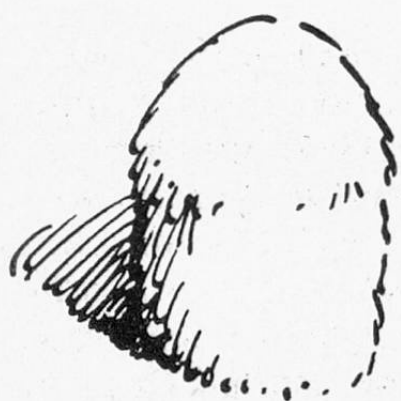

Fig. 1

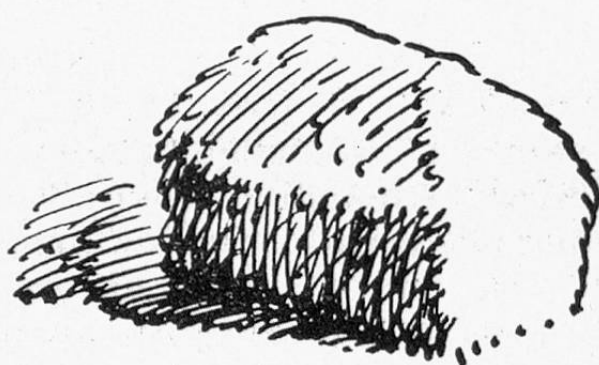

Fig. 2

La cuppa della meidia vegn lura cuvretga cun in hazer ponn, sinaquei che l' aua tili giu meglier, pertgei sch' ina meidia entscheiva a

trer l' aua, sche san ins strusch far calar quei pli ed il fein smarschescha per gronda part. Quei che vonza ei sil pli empau sternem. Ei la meidia finida, sche van ils umens a casa beincuntents de lur lavur. Fetg savens ei l' aura buca aschi favoreivla duront il far madè sco en nies cass, aschia ch' ins sto p. e. schar la panuglia dis en e dis ora senza saver far si meidia, pertgei quella lavur san ins buca far cura ch' ei plova. La panuglia tila buca fetg l' aua, sch' ella ei catschad' ensemen endretg, mo tuttina ston ins prender surora il fein bletsch e far ina massa lavur malnizeivla per turnar a sechentar quel. Ei l' aura variabla, sche ston ins bia ga far meidia uras de notg, per finir avon ch' ei midi. Savens stattan ins buca mo ina, mobein duas tochen treis jamnas els madès. Lura dat ei massas fein a pastg sch' ei fa empau l' aura. En famiglias cun quarter e tschun luvrers ein bia ga plirs dèls els madès duront ch' ils auters fan il rasdiv ed ils èrs. Far fein a pastg ei ina biala lavur cura che l' aura ei biala, mo sa era tarladir sco nuot auter sch' ei fa macort' aura.

La meidia entscheiva cuninaga a cuer e se-stagna schi fetg ch' il fein stat per ordinari bein tochen ch' el vegn menaus a casa igl unviern. Denton enzatgi sa e fa era bien e savens donn allas meidias, numnadamein las cauras. Ein quellas ina ga libras dal cavrer, sche van ellas per la pézza entuorn tochen ch' ei siara en. Essend ch' il fein dellas meidias freda bein, vulan las cauras era empruar co el gusta. Igl em-prem speilan ei ora tscheu e leu ina bucca-pleina e fan magari grondas ruosnas. Pon ei lu sisurem sche zappetschan e tartognan ellas in bien ton fein. Quei ch' ei aunc mender, la mei-

dia entscheiva suenter a trer l'aua e sch' il possessur vegn buca vitier e fa star naven la bargada cun far ina seiv entuorn il fein, catta el igl unviern ina meidia che fa ina tresta cum-parsa.

Menar a casa il fein a pastg

Schegie che la lavur della stad ei finida ei il fein a pastg aunc buca sut tetg. Rabitschar a casa quel igl unviern dat biara e greva lavur ed ei savens uniu cun enormas strapazzadas e schizun cun prighel de veta. Duront il november crodan per ordinari grondas massas neiv en las valladas alpinas. Ei quella dada ensemen ed empau sferdelenta, sch' entscheivan ils purs a trer e stilar lennas mo principalmein fein, pertgei quel han ins pli bugen a casa da Nadal. Perquei va ei era buca ditg, ch' ina stupenta via de sliusa ei fatga tochen els cuolms, vegn gie ina gronda part dil fein magher ni fein de cauras tratgs ord quels. Ussa patratgan ils possessurs de meidias era vidlunder d'ira pil fein a pastg. Ina biala damaun van dus umens a far via tier la meidia. Arrivai els cuolms entscheiva lur greva lavur, numnadamein de fullar ina senda tras la nevada della teissa spunda si. Cheu san els far detgas suadas e senza sebrattar giu fuss ei strusch pusseivel d'arrivar tochen tier la meidia. Ein els finalmein leu, sch' ei la pli greva lavur fatga. Suenter haver magliau cun appetit la rinforzonta marena entscheivan ei a smaccar ensemen e better naven la neiv sin in grond plaz entuorn la meidia, principalmein da quella vart nua ch' ei han el senn de ligiar en il fein l' auter di. Quei ei necessari, sinaquei che la neiv vegni dira sur notg. La sera arrivan ils umens bien a baul a casa. Ussa

tucc' ei de semtgar terscham per damaun. Cheu vegn quintau ora cons faschs la meidia pudess dar. Per mintga fasch drovan ins treis terschols ni fermas sugas de pial. Ha in pur buc il necessari terscham, ch' ei quasi adina il cass, sche fa el empristar tals ils vischins, che fan adina e bugen quei survetsch. L' altra damaun aunc uras de notg van treis tochen tschun umens tenor la quantiad dil fein cun in buordi ligioms ed in cunti de fein si encunter la meidia. Havend magliau ina buccada e recitau in pater nies entschëiva la lavur. Il fein sto vegnir ligiaus en faschs. Igl εμπrem vegn la cuppa prida suro, lura taglian ins ora ils tocs aschia che els fan l' entira mesira dil fasch. Damaneivel han ins gia stendiu la langogna, in ferm terschiel che vegn rasaus giun plaun (fig. 3). Sur la langogna mettan ins ina suga de pial. Quei vegn numnau l' onza suten. Sin quei caveglian ins ussa tontas plattas fein sco igl ei necessari per ch' il fasch hagi l' altezia ordinaria. Ei quei fatg sche vegn el serraus si. Igl εμπrem ferma ins la langogna e tila ensemen quella levamein. Ussa vegn in niev terschiel ni suga suren, ina nova onza. Ei il cantun fermaus vid la spora dell' onza suten, sche van ins atras mintga latsch suten ed arriva aschia cun il cantun dell' onza suren tier la spora de quella suten. Las onzas vegnan ussa serradas ensemen schi stagn e bein sco pusseivel. Silsunter siar' ins aunc inaga la langogna da tutta forza ed il fasch fein ei ligiaus en. In fasch fein ordinari ei circa dus meters liungs, in meter e trenta lads ed in meter aults. Ei in fasch finius, sche vegn el runaus giadora in tschacun, per ch' ins hagi plaz de ligiar en in secund. Aschia va ei vinavon, tochen che tut il fein ei ligiaus en.

Vn

L' auter di vegnan ils faschs runai giu els cuolms a bov. Quei sa esser ina sempla caussa, sch' il fein ei de rabbitschar giud ina biala e buca memia teissa plaunca. Lura van ins buca

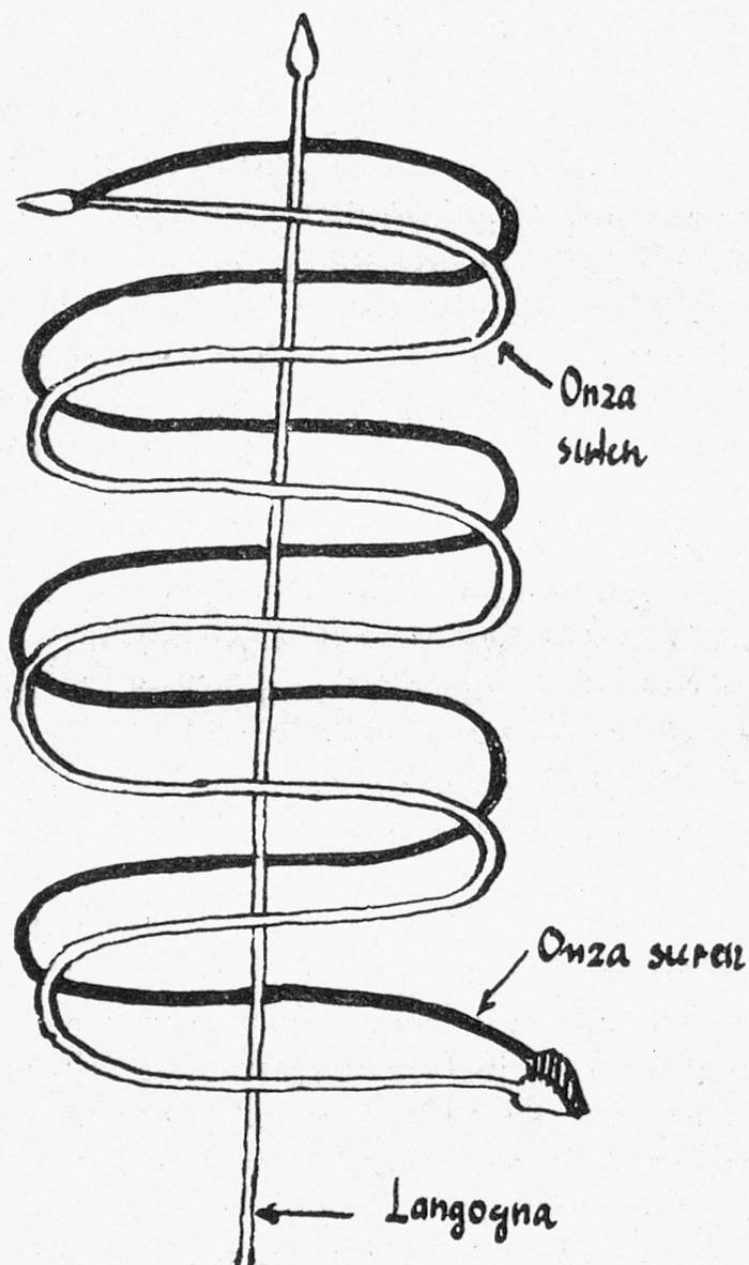

fig. 3

mo cun in fasch per ga, mobein ins ligia treis ni quater ed aunc dapli in vid l' auter. Quei vegn numnau latschar. Ils bials logs ein denton plitost rars. Il bia ston ins vegnir cun il fein

da teissas e malsegiras spundas giu. Lura drova ei per mintga fasch silmeins dus umens. In va ordavon e tila il fasch, tenend quel en fastatg. L'auter stat davos e tegn quel per ina ferma tretscha construida ord plirs terschols. Per ch'igl um davos sappi tener pli segir ein sper il fastatg de quasi tuts prigulus madès ferms pals catschai el tratsch en ina distanza de vègn tochen trenta meters. Quels restan el tratsch tochen ch'els ein smarschi e ston vegnir remplazzai. Ein ils faschs fein giu sper via de bov, sche vegnan els derschi agradsì en retscha sper via. Ussa sa il pur menar pacificamein zacons per di cun sias mugias a casa. Ozildi tilan ins era bia fein cun cavals. Sin il lad e bi stradun va quei fetg bein, aschia ch'ins sa cargar tochen sis e siat faschs per ga. Quei spargna bia temps, pertgei talasargas fan ruosna. En quei grau stevan nos vegls bia mender. Avon ch'il stradun dil Lucmagn vegni baghegiaus, menava mo la veglia via romana, via vedra, tras la val. Quella era decadenta, aschia ch'ei era in miserabel serabitschar vinavon. Quei era tonpli il cass, sch'ins haveva de transportar grevas e malemperneivlasargas, sco per semeglia ils lads faschs fein a pastg. Cun quels stueva ins semudergiar bia ga de vegnir tut blaus, avon ch'ei eran a casa. Da leu rabetschan ils purs in ni dus faschs en mintga acla, per ch'ei sappien mischedar fein a pastg cun fein de casa. Il fein a pastg ei il bia in fein mellen, bein cotg, che freda sc'in vin e che la biestga maglia fetg bugen.
